

Ülkar NƏBİYEVƏ

Filologiya elmləri doktoru, professor

Bakı Dövlət Universiteti

E-mail: ulker.azadqizi@mail.ru

https://doi.org/10.59849/2309-7949.2025.2.81

NOVRUZ – ÜMUMİSLAM MƏDƏNİYYƏTİ KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: İslam dini, milli dəyər, mifoloji təsəvvür, Novruz bayramı, milli birlik, müqəddəs kitab, tarixi mənbə, mənəvi- əxlaqi dəyərlər sistemi

SUMMARY

NOVRUZ IN THE CONTEXT OF UNIVERSAL ISLAMIC CULTURE

The presented article is dedicated to the study of the relationship between Nowruz and Islamic culture, including its role as a source of Islamic unity. The universal Islamic culture has enriched the national and spiritual world of the peoples who adopted this religion. Since Nowruz is part of the Turkish-Azerbaijani cultural value system, many religions and sects have tried to adapt this magnificent holiday of nature and society to their national interests. It is noteworthy that for many centuries, Islamic scholars have attempted to investigate the essence of Nowruz in their works, even contextualizing its customs and traditions within the Islamic framework. The article also touches on sources related to the celebration of this spring holiday in Eastern countries, including Iran, Iraq, Afghanistan, Pakistan, and others.

Keywords: Islamic religion, national value, mythological representation, Nowruz holiday, national unity, holy book, historical source, system of moral and spiritual values

РЕЗЮМЕ

НОВРУЗ В КОНТЕКСТЕ ВСЕОБЩЕЙ ИСЛАМСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Представленная статья посвящена исследованию связи Новруза с исламской культурой, в том числе его роли как источника исламского единства. Всемирная исламская культура обогатила национально-духовный мир народов, принявших эту религию. Так как Новруз является частью тюркско-азербайджанской культурной ценностной системы, многие религии и секты пытались адаптировать этот праздник природы и общества в соответствии со своими национальными интересами. Примечательно, что на протяжении многих веков исламские ученые в своих произведениях пытались исследовать сущность Новруза, а также привязывали его обычаи и традиции к исламскому контексту. Также упоминаются источники, связанные с проведением этого весеннего праздника в восточных странах, таких как Иран, Ирак, Афганистан, Пакистан и др.

Ключевые слова: Исламская религия, национальная ценность, мифологическое представление, праздник Новруз, национальное единство, священная книга, исторический источник, система морально-духовных ценностей

VII yüzlliyin əvvəllərində Ərəbistan yarımadasında təşəkkül tapan İslam dini bütün dünyaya yayılmağa başladı. Azərbaycan ərazisinin islamlaşma dövrü təqribən hicrətin 18-ci ilindən (639-cu il) hesab olunur. Tarixi mənbələrə görə, Azərbaycanın

marzbanı İsfəndiyar ibn Fərruxzad həmin ildə ərəblərlə sülh müqaviləsi bağlayıb. Dərbəndin istehkamı onları heyrətə gətirir və şəhərə “Bab əl-Əbvab” (“Qapılar qapısı”) adını verirlər(2).

Azərbaycanda İslamın yayılması və bərqərar olması milli birliyin və siyasi sabitliyin formalaşmasına müsbət təsirini göstərdi. Din tarixində ən humanist və ədalətli olan İslam qanunları və ehkamları insanları düzgün yola dəvət edir, onlarda dürüstlük, halallıq, sülhsevərlik, xeyirxahlıq və s. ali keyfiyyətlərin aşılmasında əvəzedilməz rol oynayır. Azərbaycanda İslamın qəbul edilməsi türk və qeyri-türk etnoslar arasında, onların həyatında ciddi dönüş yaratdı ki, bu da müxtəlif adət-ənənələrin təşəkkülünə, qohumluq əlaqələrinin inkişafına və genişlənməsinə səbəb oldu.

Ümumislam mədəniyyəti İslamı qəbul edən xalqların milli dəyərlərinin zənginləşməsinə və tərəqqisinə böyük təkan verdi. Söz ehtiyatının genişliyi baxımından dünyanın ən zəngin dillərindən olan ərəb dili İslam dininin ən mükəmməl qaynağı-Qurani-Kərimin dilidir. Müqəddəs Qurani-Kərim müsəlmanlara yaşam tərzini, qayda və qanunlarını ərəb dili ilə çatdırmış və bu dili sonuncu səmavi dinin dili zirvəsinə yüksəltmişdir.

Xalqımızın mifoloji təsəvvürlərindən bəhrələnən əkinçilik, təbiətin yenidən oyanması, yazın gəlişi ilə bağlı görüşlərlə zənginləşən və milli mərasim sistemində əsrlər boyu sabitləşən möhtəşəm bayramlardan biri Novruzdur. Bu bayram xalqımızın mənəvi dünyasını əks etdirən, əxlaqi dəyərləri, etik-estetik görüşləri özündə yaşadıq bu günümüzdə çatdıran bütöv mədəniyyət silsiləsidir.

1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ulu Öndər Heydər Əliyevin tarixi əhəmiyyət kəsb edən sərəncamından sonra Novruz ölkəmizdə rəsmi ümum-milliy bayram səviyyəsində - Dövlət Bayramı kimi keçirilməyə başladı. Bu , Novruzun beynəlxalq arenada daha da tanınmasına və onun möhtəşəmliyinin dünyaya çatdırılmasına zəmin yaratdı. Təsədüfi deyildir ki, 2009-cu ildə Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti xanım Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə Novruz bayramı dünya sferasında öz layiqli yerini aldı – UNESKO-nun dünya xalqlarının qorunan qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edildi. 2010-cu ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş məclisi 21 mart tarixini “Beynəlxalq Novruz günü” elan etdi. Novruz bayramının mənşəyi mifik təsəvvürlərlə bağlı olduğuna və çox geniş əraziləri əhatə etdiyinə görə onun konkret yaranma tarixi barədə fikir yürütmək yanlış olar. Amma bu barədə müxtəlif ehtimallar mövcuddur, yəni bayramın ibtidai icma quruluşunun müəyyən mərhələsində meydana gəlməsi barədə fikirlər var. Bəzi mənəblərə görə, hələ Əhəmənilər dövründə (miladdan əvvəl 558-330) Novruzunu keçirmək xalq arasında yayılıb. Bəzi tədqiqatçılar bu bayramın eradan əvvəl III minillikdə Babilistanda keçirilməsi haqqında məlumatlar verirlər. Çünki “ Babil təqviminin Yaxın Şərq xalqlarının salnaməsinə təsirindən danışarkən bunu nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan mühitinin Babilə əlaqədə olması haqqında tarixdə bir

sıra məlumatlar vardır(3, s.92). Orta əsr mənbələrindən Ömər Xəyyamın “Novruznamə” əsərində göstərilir ki, “Novruzun yaranmasının birinci səbəbi odur ki, həmin gündə Günəş dövrə vurub 365 gün altı saatdan sonra öz yerinə hərəkət etdiyi bürcdən yenə ora qayıdır”(3, s.99).

Novruz tarixən müxtəlif din və təriqət nümayəndələri dəstəkləmiş, öz bayramları kimi qəbul etmiş, ona müsbət münasibət bildirmişlər. Məsələn, zərdüştilər Novruz ənənələrini daha da zənginləşdirmiş, onun yayılmasına böyük təsir göstərmişlər. “İslam din xadimləri də Novruza dərin rəğbətlə yanaşmış, hətta bayram günü Həzrət Əlini xilafət mənəsinə yüksəltməklə onu, dini bayram kimi qəbul etməyə cəhd etmişlər. Buna nail ola bilmədikdə isə bəzi din xadimləri və hakimlər Novruz müəyyən dövrlərdə yasaqlamağa təşəbbüslər göstərmişlər(6, 71).

Mənbələr göstərir ki, vaxtilə “Hörmüz” adı ilə bayram keçirilmiş, islamın bərqərar olmasından sonra isə qadağan edilmişdir. Xəlifə Müaviyənin (661-680) sarayına gələn din xadimləri “Bu bayram Hörmüz yox, Novruz (Yeni gün) adlanır və o, yaz, təqvim bayramıdır” deyərək ona münasibət bildirmişlər. Bundan sonra Müaviyə bu bayramın keçirilməsinə şərait yaratmışdır. Həccac ibn Yusifin (661-719) dövründə Novruza yenidən yasaqlar qoyulmuş, nəhayət, Xəlifə Ömər ibn Əbdüləzizin (717-720) hakimiyyəti illərində isə bayrama qarşı olan bütün qadağalara son qoyulmuş və Novruz İslam dünyasında yenə böyük təntənə ilə qeyd edilməyə başlamışdır(8, 70-71)

Orta əsrlərin görkəmli alimi və mütəfəkkiri Əbu Reyhan Əl-Biruni (973-1051/1052) Novruz və İslam münasibətlərinə dair dəyərli tədqiqatların müəllifidir. O, öz əsərlərində İslamın Novruza münasibətini bildirən məqamlara toxunaraq göstərmişdir ki, ərəb xəlifələri ilk dövrlərdə Novruz bayramı üzərinə müəyyən qadağalar qoysalar da, Məhəmməd peyğəmbər (ə) ona yeni bir tərəvət gətirmişdir. Peyğəmbərimizin bayramla bağlı söylədiyi bir əhvalatdan sonra Novruz İslam dünyasında daha geniş yayılmışdır. Əl-Biruni Əbd əs Səməd ibn Əliyə istinadən belə bir rəvayəti qeyd etmişdir ki, “Novruz günü Məhəmməd peyğəmbərə (ə) içərisində halva olan gümüş cam hədiyyə edirlər. Peyğəmbər (ə) “Bu nədir?” deyərək məlumat istədikdə ona deyirlər ki, “Novruz halvasıdır”. Peyğəmbər (ə) “Novruz nədir?” – deyərək təkrar soruşduqda isə ona cavab verirlər ki, Novruz böyük el bayramıdır. Bu zaman peyğəmbər (ə) deyir: “Bəli, bu həmin gün idi ki, o gün Allah-təala ölüləri təkrarən canlandırmışdır.” Peyğəmbər (ə) həmin gün ona göndərilən gümüş kasadakı Novruz halvasından bir tikə yemiş, qalanını isə öz əshabələrinə paylayaraq demişdir: “Qoy həmişə Novruz olsun”(8, 71).

“Qurani-Kərim”də Novruz bayramının adı çəkilməsə də, ümumilikdə müqəddəs kitabda bayram sözünə yalnız bir dəfə rast gəlirik “Maidə” (“Üzərində yemək olan süfrə”) surəsinin 114-cü ayəsində deyilir: “Məryəm oğlu İsa dedi: “Ey Allahım! Ey bizim Rəbbimiz! Bizə göydən bir süfrə endir ki, bizim həm birincimiz, həm də

axırıncımız üçün bir bayram və Səndən bir möcüzə olsun. Bizə ruzi ver, Sən ruzi verənlərin ən yaxşısısan!”(4).

Maraqlı cəhətlərdən biri budur ki, Novruz çərşənbəsinin əsas qayəsini təşkil edən, dünyanın və insanın yaranmasında bilavasitə iştirak edən dörd müqəddəs varlıq barədə Qurani-Kərimdə də məlumat verilir.

Bayram anlayışı bolluq, bərəkət, xeyirxahlıq rəmzidir. İslamda Qurban və Fitrədən əlavə cümə günləri və Qədir-Xum da bayram kimi xüsusi mərasimlərə malik mühüm günlər hesab olunur. İslam alimlərinin bəzi kitablarında isə Novruzla bağlı vacib əməllər və dualar öz əksini tapmışdır. Məsələn, Şeyx Abbas Qumminin dörd məsumdan nəql etdiyi duaları topladığı külliyyat “Məfatihul-Cinan” (“Cənnətin açarları”) əsərində göstərilir ki, İmam Sadiqin (ə)məlumatına görə, Müəllə ibn Xuneysə öyrətdiyi kimi, Novruz bayramı yetişdikdə qüsl alın, ən təmiz paltarlarınızı geyinin, ən xoş ətirlərdən istifadə edin və çalışın həmin gün oruc tutun. Elə ki, şam və xüftən namazlarını və onların nafilələrini qıldın, dörd rükət iki-iki Novruz namazı qılın”(7,637). Bundan əlavə Əllamə Məhəmməd Baqir Məclisinin XVIII əsrdə ərəb dilində yazdığı islami-ensiklopedik kitab “Biharul-Ənvar” (“Nurlar dəryaları”) və ya tam adı ilə “Biharul-ənvaril-camiəti lidurəri əxbaril-əimmətil-əthar” (“Pak və məsum imamların hədislərindən gövhərləri əhatə edən nurlar dəryaları”) və s. dini kitablarda Novruz günündə icra olunacaq ədəb qaydaları barədə məlumat verilmiş, digər islam mənbələrində də bu bayramla bağlı ayrı-ayrı rəvayətlər toplusu təqdim edilmişdir.

Bundan əlavə, İslam şəriət kitablarında digər rəvayətlər də verilmişdir ki, bu mətnlər islamda Novruz günü barədə müəyyən bilgilərdən xəbər verir. Məsələn, İbn Fəhd Hilli (841 h.q) rəvayəti təqdim edir: İmam Sadiq (ə) buyurur. “Novruz günü Allah Rəsulunu (s) Qədir-Xumda (Məkkə-Mədinə arasında yerləşən bir məkanın adıdır. Məkkədən iki yüz kilometr məsafədə yerləşir – Ü.Nəbiyeva) müsəlmanlardan möminlərin əmiri Əli (ə) barədə beyət aldığı və müsəlmanların onun vilayətini təsdiq etmələrini istədiyi gündür... (9)

İslam mənbələrinə görə, “Biharul-ənvar”da (“Nurlar dəryaları”) qeyd olunur ki, “Xuneysin oğlu Müəllə deyir ki, Novruz günü İmam Sadiqin (ə) yanına getmişdim. İmam buyurdu: “Bu günün qiymətini bilirsənmi?”... Buyurdu: “Kəbənin Allahına and olsun ki, bu qədim bir adətdir. Dedim: “Ey sərvərim! Sizin bunu mənə açıqlamanız əzizlərimizin dirilməsindən və düşmənlərin məhv olmasından daha vacib olar”. O zaman buyurdu ki, ey Müəllə! Novruz günü Allahın bəndələrindən Ona pərəstiş edib şərik qoşmaları peyğəmbər (ə) və onların höccətlərinə tərəfdar olmaları üçün əhd-peyman aldığı gündür. Bu, günəşin çıxdığı, küləklərin əsməyə başladığı və torpaqdakı güllərin bəhrələndiyi gündür...”(6). Digər bir mənbədə belə rəvayət olunur ki, “Allah-təala buyurmuşdur ki, Novruz günü mənim yanımda əzəmətli və ehtiramlı gündür. Hər bir mömin bu gündə məndən hacət istəsə, onu yerinə yetirəcəm!”...

Bəşəri və sivil dəyərlərin zirvəsi olan İslam dini minilliklərdən keçib gələn Novruz bayramını yüksək qiymətləndirmiş, ona layiqli dəyər vermişdir. Tarixilik, struktur, ideya və məzmun cəhətdən xalqımızın keçirdiyi digər bayramlarla müqayisə edilməsi mümkün olmayan ulu Novruz İslamın qəbul və pərəstiş etdiyi əziz bayramlarından birinə çevrilmişdir.

Şimal yarımkürəsində astronomik yazın başlanması, yəni, gecə ilə gündüzün bərabərləşməsi ilə bağlı keçirilən bahar bayramı bir çox Şərq ölkələrində, o cümlədən İran, Əfqanıstan, Pakistan, Özbəkistan, Tacikistan, Qırğızıstan və s. ölkələrdə də bayram edilir. Misirdə yazın gəlişi “Şəmmuu-n-nəsim” – yaz və artım, məhsuldarlıq bayramı ilə bağlı müxtəlif mərasim və ayinlərin icrası ilə qeyd edilir (5, 57). Şərq xalqları bu bayramı islamdan əvvəlki dövrlərdə keçirmişlər. “Yaxın və Orta Şərqlin bir çox ölkələrində bu bayram əziz və səbirsizliklə gözlənilən bir mərasim kimi qeyd edilir. Təbiətə sitayiş, təbiətin qış yuxusundan ayılması ilə bağlı olan Novruzun mərasimləri qədim tarixə malikdir və zaman keçdikcə bu mərasimlər şamanlıq, atəş-pərəstlik, islam kimi dinlərin və etiqadların təsiri nəticəsində dəyişmiş, yeni-yeni elementlərlə zənginləşmişdir(5,51). Bayramın rəmzlərindən biri də yenilənmə, gələcəyə böyük ümidlər bəsləməkdir. Mifik təsəvvürlərə görə, bayram günü hər şey yenilənir, ilk yaz yağışı yağır, ot bitir. Şərq xalqları baharın gəlişini böyük səbirsizliklə gözləyir, evlərində səliqə-səhman yaradır, hazırlıq işləri aparardılar. Ümumiyyətlə, bugünkü müasir dövrdə Böyük İpək yolu boyunca yerləşən bütün ölkələrdə – Çindən, Orta və Ön Asiya ölkələrində də baharın gəlişi təmtəraqa qeyd olunur. Əfqanlar, farslar və tatarlar hətta sonuncu çərşənbəni də qeyd edirlər, səməni cücərdib, tonqal qalayırlar. Məsələn, əfqanlar bu bayramı çox təmtəraqa qarşılayır, hətta rəngli bayraqları 9 gün saxlayır, yüksək səviyyədə yaz bayramını keçirirlər.

Novruzla İslamı birləşdirən ən əsas cəhət isə ondan ibarətdir ki, hər iki möhtəşəm qaynaq insanların mənəvi dünyasını zənginləşdirir, onların daxili aləmini paklaşdırır, sıxıntılarını, ümitsizliyini yox edir, qəlblərdə inam hissini, qələbə əhval-ruhiyyəsini möhkəmləndirir və gələcək nəsillərə ötürür. Bu gün müasir Azərbaycan dünyanın ən nüfuzlu və mötəbər tədbirlərinin keçirildiyi, beynəlxalq əhəmiyyətli problemlərin müzakirə obyektinə çevrildiyi, müxtəlif məzmunlu forumların təşkil olunduğu ölkələrdən biridir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2017-ci ilin “İslam Həmrəyliyi İli” elan edilməsi haqqında tarixi sərəncam imzalamışdır(1). Həmin sərəncamda göstərilir ki, “Azərbaycan uzun əsrlərdən bəri İslam sivilizasiyasının əsas mərkəzlərindən biri olmuşdur. O, islam dininin yayılmasında və eyni zamanda Müsəlman intibahının bərqərar olmasında mühüm rol oynamışdır. Bütün bunlar Azərbaycan ərazisində ilk vaxtlardan İslam dininin maddi və qeyri-maddi irsinin formalaşmasına zəmin yaratmışdır. 743-ci ildə tikilən Şamaxı Cümə məscidi və ölkəmizin muzeylərində saxlanılan qədim əlyazmalar bunun bariz nümunəsidir”(1)

Təsadüfi deyildir ki, 2009-cu il Bakı İslam Mədəniyyətinin paytaxtı elan olunmuşdur. 2009-cu ildə Bakıda İslam Əməkdaşlıq(Konfransı) Təşkilatına üzv olan ölkələrin və həm də Avropa dövlətlərinin Mədəniyyət nazirlərinin toplantısı keçirilmişdir. 2018-ci ildə ilə Naxçıvanın İslam Mədəniyyətinin paytaxtı elan olunması qərara alınmışdır.

Azərbaycanda bu istiqamətdə davamlı olaraq aparılan işlər dünya miqyasında təhlükəsizliyin, sülhün, əmin-amanlığın təmin edilməsinə, sivilizasiyalararası dialoqun, islam həmrəyliyinə, o cümlədən İslam ölkələri ilə siyasi, iqtisadi, mədəni-mənəvi əlaqələrin daha da möhkəmlənməsinə xidmət edən tarixi təşəbbüsdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında 2017- ci ilin “İslam Həmrəyliyi ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 10 yanvar 2017- ci il
  2. Azərbaycanca Novruz. (Toplayanı, nəşrə hazırlayanı və elmi red. A. Nəbiyev) . Bakı:” Çıraq”, 2012, 272s.
  3. Bünyadov Z. Azərbaycan tarixi VII- IV əsrlərdə(Rus dilindən tərc. edənlər C.Cabbarov və H. Əlizadə), Bakı: “Şərq-Qərb”, 2007, 424 s.
  - 4.Dadadzadə M. Azərbaycan xalqının orta əsr mənəvi mədəniyyəti. Bakı: “Elm”,1985, 216s.
  5. Qurani- Kərim (Ərəb dilindən tərcümə edənlər Z.Bünyadov və V. Məmmədəliyev), Bakı: 1997 .
  6. İmanquliyeva A. Novruz Şərq ölkələrində. Azərbaycanca Novruz. Bakı: “Çıraq”, 2012, s.51-57
  7. Məfatihul- Cinan (Külliyat) Şeyx Abbas Qumminin on dörd məsumdan topladığı külliyat (Tərc. edənlər Z. Bağırov, R . Şükürov) , Bakı: 2013, 1000 s.
  8. Məmmədəliyev V. Azərbaycanca Novruz. (Toplayanı, nəşrə hazırlayanı və elmi red. A. Nəbiyev) . Bakı:” Çıraq”, 2012, s.70-71
- İnternet resursları
9. Dinlərin tarixi. azerbaijan.az/p...ligion 01 a.html

